

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕКОРУ В НАРОДНОМУ ОДЯЗІ УКРАЇНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті висвітлено різноманітні методи оздоблення одягових тканин, розглядаються типові орнаментальні мотиви. Наголошено на особливостях розташування декоративних елементів в українському строї. Вивчається колірна гама тканин і пряжі, що використовувалися для пошиття чи оздоблення одягу. Проаналізовано походження основних елементів декору.

Ключові слова: *декор, одяг, тканина, орнамент, колір.*

Поряд із загальними ознаками комплексів одягу, які побутували на території України, можна виділити деякі особливості народної ноші Лівобережжя й Правобережжя. Відмінності в комплексах Лівобережжя й Правобережжя, а також їхніх північних, центральних і південних варіантів виразились у специфіці елементів, які туди входять.

Із часу підйому в XIX ст. національно-визвольних рухів майже всі провідні етнографи, дослідники народних культур звертали увагу на особливості народного одягу. У загально-теоретичному мистецькому аспекті осмислення проблеми, порушеної в статті, опиратимемося на концептуальні дослідження українських учених Л.Кравчук, О.Соломченка, І.Симоненка, В.Шухевича, Н.Крутенко, Р.Захарчук-Чугай [4; 5; 6; 7; 8; 9].

З робіт останніх десятиліть потрібно відзначити праці про український костюм Т.Кари-Васильєвої, О.Косміної, Т.Ніколаєвої [1; 2], і З.Васіної [3]. У монографії Т.Ніколаєвої [1] висвітлюється розвиток традиційного українського народного одягу кінця XIX – початку XX ст. В основу досліджень покладено ретроспективний, фактологічний аналіз з виходом на перспективу розвитку кращих традицій народного одягу.

Метою нашого дослідження є порівняння принципів декорування одягу в основних етнокультурних регіонах України, висвітлення різноманітних методів оздоблення одягових тканин, визначення типових орнаментальних мотивів костюма.

У різних районах України розміщення орнаменту мало як спільні, так і відмінні риси. На значній частині території його розташовували на суцільно-кроєному рукаві або уставці, а також на рукаві біля вставки; у північно-західних районах Українського Полісся – на плечовій вставці й унизу рукава. На Середній Наддніпрянщині декорували уставку та передпліччя у вигляді двох широких, співзвучних за малюнком смуг. Якщо рукав заповнювався вишивкою, то вона являла собою або окремі елементи орнаменту, розташовані в шаховому порядку, або ж вертикальні композиції.

Прикрашали також і поділ сорочок (ляхівка, лиштва, пелена), комір та манжети. Верхню частину стану орнаментували залежно від наявності нагрудного одягу. У північних і центральних районах Київщини, де не вживали безрукавного нагрудного одягу, декор мав вигляд широкої вертикальної смуги на грудях, уздовж пазушки. Іноді до неї додавали по боках ще по одній смугі (так звані погрудки). У цілому на сорочках Правобережжя орнаментация розміщувалася на рукавах, уставках, грудях, комірці, манжетах, подолі. На Лівобережжі орнамент також заповнював рукави та уставки, прикрашав поділ; на комірці ж, манжетах і грудях він був відсутній. На Західному Поліссі поділ сорочки, як правило, не прикрашався [1, с.137].

Колористика орнаментации українських сорочок, як і малюнок, залежала переважно від місцевих традицій. Так, на Чернігівщині, Полтавщині, а також на правобережному Поліссі переважала однотонна орнаментация. Проте монохромність Правобережжя й Лівобережжя була різною. У першому випадку домінував червоний колір, а орнаментация в основному виконувалася технікою ткацтва. На півночі Київщини в червоний декор інколи вкраплювався синій колір.

На Лівобережжі переважав монохромний орнамент – білий або з легкими відтінками різних кольорів, які досягалися підфарбованою природними барвниками лляною ниткою. Вишивання білими нитками (біллю) було характерне для старовинних комплексів, ареал його збігається з ареалом поясного одягу типу плахти. На півночі Чернігівщини до білої орнаментации іноді додавали червоний колір. Невідбілена сіра або підфарбована у відтінки коричневого чи синього кольору вишивка характерна для Полтавщини, для Київщини та Поділля – двокольорова червоно-чорна вишивка. В останньому випадку переважання одного з кольорів залежало

від призначення сорочки та віку її власника. З Південно-Західного Поділля в напрямку Карпат поширюється ареал поліхромної вишивки [2, с.176].

На правому березі переважала двоколірна орнаментация сорочок, одночасно в напрямку з півночі на південь прослідковується тенденція до наростання кількості кольорів: на півночі – монохромна (червона), у центральній частині (червоно-чорна), на півдні – до попередніх двох додався третій (жовтий, зелений) і більше кольорів.

Кожна місцевість має й свої улюблені техніки, їх традиційне колірне вирішення. Так, класичною технікою Поділля є низь чорного або червоного кольору, яка лягає густими, насиченими лініями геометричного орнаменту. Для Київщини типове набірування, для Волині – занизування, для Полтавщини – лиштва. Крім технік, поширених тільки в певному регіоні, існують такі, що зустрічаються повсюди. У кожній місцевості вони виступають у різній колірній гамі, що й створює їх різноманітність. Так, на Полтавщині вирізування й виколювання завжди білого кольору; на Київщині – червоного, іноді чорного; на Поділлі – багатоколірне червоне, чорне, біле, жовте.

На Полтавщині переважає білий колір, на Чернігівщині мережки вишивалися широкими стрічками “шеляжка” білого й червоного кольорів, на Поділлі ажурні з’єднувальні шви “шабак” виконуються в чотири кольори: чорним, червоним, білим, синім, у західних областях “павучки” вишиваються в більш насиченій гамі – червоним, білим, чорним кольорами по жовтій основі [3, с.275].

Особливістю полтавської вишивки є співіснування рослинного, рослинно-геометричного та геометричного орнаментів. Поширені “барвінок”, “хмелик”, “морока”, “курячий брід”, “зозулька”. Особливо улюблені “гілки” і “ламане дерево”. В основу геометричного орнаменту покладено найпростіші фігури: скісний і прямий хрест, квадрат, ромб, трикутник, зірчасті мотиви. Поєднання лиштви, ажурних мережок, наскрізних технік вирізування, виколювання й особливо таких ювелірних технік, як “солов’їні вічка”, “довбанка”, збагачують виразні засоби орнаментальних композицій, надають їм схожості з мініатюрою. Вишивки Полтавщини розраховані на довгий уважний розгляд зблизька. Тільки тоді розкривається все багатство й краса узорів, ювелірність їх виконання.

Для вишивок Черкащини характерний рослинний орнамент, який складається з грон винограду, ягід, невеличких квіточок. Тут, як і скрізь в Україні, полюбують сполучення червоного із чорним; збереглася традиція вишивки сорочок білим по білому [4, с.114].

На Наддніпрянщині, крім північних районів, як і в середній смузі України взагалі, побутували рослинні, рослинно-геометричні мотиви, відомі в усіх слов’янських народів. На півночі України переважали найпростіші геометричні побудови малюнка, у той час як на Південно-Західному Поділлі, у передгір’ях і особливо гірських районах Карпат (у гуцулів) вони набували ускладнених форм. Рослинні мотиви, що побутували на Закарпатті (у бойків і лемків), відрізнялися від аналогічних на Середній Наддніпрянщині композиційною будовою, технікою виконання, поліхромністю. На півночі Київщини та Чернігівщини збереглися архаїчні геометричні мотиви. На значній частині Лівобережжя переважав геометризований рослинний декор або хвилястими лініями (хмеликами) розміщувалися розетки та зірочки. На Правобережжі побутували такі рослинні мотиви, як гвоздики, дубові листки, троянди.

Елементи тваринного світу, часто дуже стилізовані, зберегли свій початковий зміст у назвах орнаменту: метелики, рачки, павуки, собаки, півники. На Київщині й Полтавщині траплялися стилізовані зображення качок, павичів, джмелів.

Ромб – один з найпопулярніших мотивів вишивки й ткацтва Волині, Поділля, Гуцульщини, він набуває різноманітних окреслень. Ускладнюється не тільки внутрішній простір, а й зовнішній контур. У вишивці, відповідно до застосованої техніки, він дає різноманітний художній ефект.

З інших орнаментальних мотивів геометричного плану в орнаменті української вишивки виділяються зіркоподібні й хрестовидні. Зіркоподібний мотив – це розетка, що складається з восьми витягнутих паралелограмів, з’єднаних попарно. Між парами існує невеличкий ромбоподібний просвіт. Цей мотив типовий для орнаментики Полтавщини, Київщини, Чернігівщини. На Волині та Поліссі пари паралелограмів з’єднані разом. Розетка у вишивці Се-

реднього Подніпров'я має назву “зірка” і найчастіше зустрічається в комбінації з мотивом “ключі”. Дві зірки, розташовані поруч, на Полтавщині зветься “вітряки” [1, с.93].

Вишивки Рівненської та Волинської областей в основному нескладні за своїми орнаментами, які складаються з ритмічного повторення поодиноких або вписаних одне в одне різноманітної конфігурації ромбів, восьмикутних зірок, ламаних ліній тощо. Характерною прикметою поліських вишивок є спокійно-розмірений ритм одного лаконічного за обрисами мотиву. Виразність малюнка досягається застосуванням техніки занизування, що утворює на полотні виразні чіткі лінії. Поліські вишивки – дуже стримані, прості й графічно виразні. Вражає вміння майстринь володіти масштабним і колірним ритмом, що створює різноманітні за своїм емоційним ладом композиції. Вони вкривають суцільно, як килимовий узор, усе поле рукавів жіночих сорочок і груди чоловічих.

У Київському й Чернігівському Поліссі поряд з геометричними популярні рослинно-геометричні мотиви в червоно-синій гамі. Улюбленими тут є “рожі”, “берізки”, “хміль”, “барвінок”, а також “гусячі лапки”, “сливки”, “старчики” та ін. В їх трактуванні завжди присутній елемент реалізму, але високо розвинуте декоративне чуття майстринь наділяє їх необхідною часткою умовності й стилізації. Поряд із занизуванням застосовувалися вирізування, лиштва, ажурні розшивки. Це типовий для Чернігівщини елемент ажурного поєднання двох частин сорочки за допомогою наскрізної мережки, так званої чернігівської розшивки [2, с.166].

У вишивці Східного Поділля переважають геометричні мотиви складних сполучень, мініатюрна розробка їх справляє враження дорогоцінної мозаїки. Класичною технікою Поділля є низь чорного й червоного кольорів, які лягають густими насиченими лініями. Ця техніка виконується з вивороту, а на лиці, як на негативі, має протилежний вигляд щодо розміщення кольорів.

Варіанти червоного кольору в різних селах Покуття мали свої відмінності. У Стецеві вони мали помаранчевий відтінок, у Воронівцях і Раківцях (Городенківський район) – темно-вишневий. Улюблений узор – композиція з чотирикутників, уся площина яких зашивалася нитками в різному напрямку. У селі Видинові “чорненки” вишивали дрібними чорними купочками, розкиданими в шаховому порядку по всьому полю рукава, що створювало високий рельєф узору. До того ж на Покутті чоловічі портяниці й жіночі сорочки “рісили”, тобто збирали в дрібні складочки. Це також створювало додатковий художній ефект глибини поверхні полотна сорочки [5, с.26].

Високим художньо-технічним рівнем виконання вирізняються вишивки багатонаціонального Закарпаття. Вони демонструють як широту етнокультурних взаємовпливів, так і збереження традицій сивої давнини. Цей регіон відзначається різноманітністю технік виконання й колірної гами, застосуванням бісеру, стеклярусу, металевих леліток. Рукави жіночих сорочок оздоблені густо, без пробілів, кучерявим стібком, заволокуванням, а також прозорим шитвом. Особливо цікаві сорочки з брижами. Це густо зібрані складки з вишитими поверх них узорами на чохлах, навколо шії [6, с.83].

У верховинській вишивці домінує чорний колір, орнаменти утворюються від різноманітної комбінації ромбів і трикутників. Відмінність вишивки цього мистецького осередку полягає в детальнішій розробці середини елементів. Кожна форма орнаменту подрібнюється на маленькі квадратики, що, як перлини, заповнюють весь внутрішній простір. Улюбленими мотивами є “очкати́й”, “качуровий”, “звіздчатий”, “скриньковий”.

Космацька вишивка виділяється своїм жовтогарячим колоритом, що утворюється завдяки гармонійному поєднанню ясних тонів жовтого, оранжевого, темно-червоного кольорів з незначним додаванням зеленого та чорного. Космацький кептар щедро прикрашений квадратами коричневого сап'яну, густо вибитими металевими прикрасами – капселями, жаб'ївський – вишитий барвистими вовняними шнурками з перевагою зеленого, верховинський – по низу оздоблений широкою смужкою з барвистих кручених ниток.

Гаму кольорів доповнюють темно-коричневі сап'янові аплікації та вишивка зеленими нитками. Святково декорують кептарі в с. Розтоки, суцільно вкриваючи їх аплікаціями на мотиви “рачки”, “кучері”, “зубці”. Викликають цікавість оздоблені вишивкою місцеві сердаки із чорного, вишневого ясно-червоного сукна. Вишивка не тільки зміцнювала лінії швів, але й була яскравою декоративною прикрасою. Шви обшивали довкола вовняними нитками червоного,

жовтого кольорів, підкреслюючи простоту й лаконічність крою, вишивали “кучері”, “звізди”, “зубчики”, нашивали яскраві вовняні гудзики, китиці [7, с.164].

Керсетка на Лівобережжі з’явилася раніше, ніж на Правобережжі (середина XIX ст.); на правому березі поступово поширилася до кінця XIX – початку XX ст. тільки на території центральної Київщини. У будь-якому разі вона мала яскраво виражену специфіку у виборі художньої обробки. На Лівобережжі вона прикрашалася розташованою вздовж усієї поли аплікацією (“левадка”). На правому березі побутувала керсетка з яскравих однотонних тканин, оздоблених вишивкою, аплікацією, машинною строчкою з композиційним акцентом у правому куті (“квітка”). На Лівобережжі переважала свита з білого домотканого сукна, на правому березі була поширена й коричнева свита [2, с.177].

Особливим чином оздоблювалися кожухи Київщини: на правій полі впадав в око великий квіткоподібний візерунок, декоративними нашивками прикрашали також поділ і низи рукавів. Багатством декору позначалися охтирські та богодухівські кожухи, вишиті на полах, спинці, комірі. Матеріалом для вишивки служив кольоровий гарус – вовняні нитки. Техніка вишивки полягала в тому, що на білому тлі кожуха вуглиною малювали контури майбутньої орнаментальної композиції, а потім вишивали гладдю в “пройму”. Мотиви орнаменту кожухів виконували не лише декоративну, а й магичну функцію. У Центральній і Східній Україні кожухи були з великим запахом, а декор переважав на правій полі.

Колір кожухів був переважно білий, рідше так званий “червоний” або ж чорний. “Червоні” кожухи мали в різних районах свої відтінки: на Чернігівщині – оранжево-коричневий, на Черкащині – червоно-коричневий. Українські нагальні (некриті) кожухи прикрашалися вишивкою, аплікацією з кольорової шкіри, нашивками з яскравих шнурів, купованим або саморобним в’юнком із вовни, китичками з різнокольорових вовняних ниток, розташованими в місцях вшивання клинів, ласток [8, с.21].

У кінці XIX – на початку XX ст. усе більше доступними для використання селянами стають фабрична пряжа й нитки, які урізноманітнюють і збагачують структуру й орнаментально-колеристичне рішення домотканих тканин, вишивки. Фабричні тканини значно розширюють асортимент народного одягу й разом з тим поступово витісняють трудомісткі у виготовленні домоткані тканини для поясного одягу. Ручна вибійка замінювалася різнокольоровими фабричними ситцями, замість валяного сукна домашнього виготовлення для осінньо-весняного верхнього одягу поступово приходять вовняна й напіввовняна мануфактура. Змінюється характер обробки народного одягу, що пов’язано з особливостями художнього вирішення фабричних тканин, з поширенням асортименту самих матеріалів обробки за рахунок промислових товарів, які все більше проникають у народний побут (стрічки, тасьма, шнурки), а також з появою нових технологічних прийомів. Значної художньої виразності досягає машинна строчка, за допомогою якої інколи здійснюється складна орнаментальна композиція [2, с.178].

Зберігаючи загальні риси, український народний костюм у кінці XIX – на початку XX ст. мав багато локальних варіантів. Найвиразніше етнорегіональна визначеність українського одягу виявлялася в способах його оздоблення, оскільки вони відтворювали зональні художні традиції, уплетені у своєрідність ментальності населення того або іншого регіону. Найбільш помітними були відмінності в костюмі, що побутував на Лівобережжі й Правобережжі, Слобожанщині та Поділлі. Це ж стосується й традиційного одягу населення Подністров’я, Карпат, Полісся та Півдня України. Регіональною специфікою були позначені передусім матеріали для одягу; конструктивні, технологічні й декоративні прийоми його створення; способи виробництва окремих деталей: головних уборів, прикрас; колорит, техніка та мотиви орнаментики – особливо сорочок і поясного одягу, які майже до кінця XIX ст. зберігали давні локальні особливості, а також способи носіння й об’єднання всіх елементів одягу в повний, завершений комплекс вбрання.

1. Николаева Т. История украинского костюма / Т. Николаева. – К., 1996. – 215 с.
2. Николаева Т. Украинская народная одежда: Среднее Поднепровье / Т. Николаева. – К., 1988. – 348 с.
3. Васіна З. Український літопис вбрання. – Т. 2 : XIII – початок XX ст. / З. Васіна. – К. : Мистецтво, 2006. – 448 с.

4. Кравчук Л. Вишивка / Л. Кравчук // Нариси з історії декоративно-прикладного мистецтва. – Львів, 1969. – 248 с.
5. Соломченко О. Сучасні Художні Промисли Прикарпаття / О. Соломченко. – К. : Знання, 1979. – 169 с.
6. Симоненко І. Народна вишивка Закарпаття / І. Симоненко // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К., 1957. – 168 с.
7. Шухевич В. Гуцульщина / В. Шухевич. – Львів, 1901–1908. – Ч. 1–5.
8. Крутенко Н. Українські обереги: традиції та сучасність / Н. Крутенко // Образотворче мистецтво. – 1991. – № 3. – С. 18–26.
9. Захарчук-Чугай Р. Українська народна вишивка Західної області УРСР / Р. Захарчук-Чугай. – К., 1988. – 190 с.

В статье освещены различные методы отделки тканей для одежды, рассматриваются типичные орнаментальные мотивы костюма. Отмечены особенности расположения декоративных элементов в украинском строе. Изучается цветовая гамма тканей и пряжи, которая используется для пошива или отделки одежды. Анализируется происхождение основных элементов декора.

Ключевые слова: декор, одежда, ткань, орнамент, цвет.

In this article we can see the various methods of an ornament of the fabrics clothes, the typical ornamental motive of a suit has been considered. The feature of an arrangement of decorative elements in the Ukrainian clothes has been underlined. The colour scale of fabrics and yarn has been studied. The origin of basic elements of a decor has been analyzed.

Key words: décor, clothes, fabric, ornament, colour.

УДК 711.4: 728.1:72.012

Уляна Шпільчак

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА: ДЖЕРЕЛА Й ЗАСОБИ

У статті поданий опис основних напрямів розвитку й умов формування художнього образу архітектурного середовища міста. Представлено джерела пошуків форм виразності. Підкреслюється потреба у формуванні міського оточення за допомогою засобів гармонізації відповідно до функціонального призначення.

Ключові слова: архітектура, міське середовище, засоби гармонізації, художній образ, місто-формуючі фактори.

Нині постає проблема оновлення чи створення принципово нового типу образу міста. Інформаційний ресурс у цьому питанні відіграє методологічну роль. Пропозиції формотворення, які задовольняють естетичні й утилітарні запити, мають загальнокультурну цінність. Це питання розглядали науковці М.Бевз, А.Рудницький, Б.Посацький, А.Іконніков, В.Сосновський та ін.

Мета статті – надати огляд поставленої проблеми в ракурсі містоформуючих впливів. Розвинути ідею композиційного й стильового втручання у формотворення містобудівних ансамблів й елементів міського середовища відповідно до функціональної спрямованості.

В архітектурі й дизайні подібно до точних наук теж є свої алгоритми досягнення високих результатів. У контексті пошуків естетики, замість формул і задач, вони оперують законами композиції й стильовими рамками. Мода впливає на створення стилю, пропагує наслідування певних зразків. Колорит художніх концепцій від раціоналізму до іронічної епатажності насичує простори міста багатством барв з різних історичних періодів. Тому особливо цінним залишається індивідуальний характерний образ, що вирізняється із широти різноманіття популярних композиційних моделей. Історичні міста можна “читати” за стильовими ознаками, вирізняючи при цьому давно збудовані й сучасні осередки.

Усяка новизна априорі сприймається як щось краще за старе. Проте це тільки на перший погляд. Чи то нові матеріали, чи технологія так само швидко можуть бути замінені на попередні або принципово інші нововведення. Зародження нових напрямів, стилів у мистецтві пов’язано з рушійною силою прогресу й соціально-економічними передумовами, новими естетичними пріо-